

K rekonštrukcii mentálnych máp slovenského národovtorného myslenia

**MARTINKOVIČ, Marcel (ed.). *Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia*.
Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2011, 342 s. ISBN 978-83-7490-430-8**

PETER RUSNÁK

Oblast' bádania, do ktorej pred nami vstupuje kolektív autorov pod edičným vedením Marcela Martinkoviča – odborným zameraním ide o politológov, historikov kultúry a znalcov politickej filozofie pracujúcich prevažne na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity –, je a naďalej zostáva, a to aj po expedičných prieskumných cestách D. Kováča, T. Pichlera, E. Városovej, V. Bakoša, E. Lalíkovej, O. Mészárosa a iných znalcov, výzvou k novým prienikom do *terra incognita* slovenského politického myslenia. V rozsiahlej kolektívnej monografii *Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia* sme pozvaní vstúpiť do jedinečných autorských príbytkov, do akýchsi tvorivých filozofických dielní, kde sa práve rekonštruujú mentálne mapy slovenského politického myslenia od barokovej a predosvietenskej kultúry (M. Hamada) až k romantizmu (P. Krištof, M. Martinkovič) a moderne (L. Kačírek), teda od skúmania impulzov reformačného humanizmu na Slovensku (M. Hamada) až k hlbinným analýzam filozofických fundamentov procesu konštituovania moderného slovenského národa a slovenskej politickej emancipácie (P. Krištof, M. Martinkovič) a ich historických podnetov a okolností v procese modernizácie Uhorska (L. Kačírek). Spoluautorský počin v diele tematicky vhodne jednotí spoločné úsilie „priblížiť vybrané aspekty myšlienkového vývoja národovtorného procesu, ktorého praktickým výsledkom sa stalo sformulovanie programových politických požiadaviek – inštitucionálne zastrešiť národnú existenciu Slovákov.“¹ Autori totiž vychádzajú zo spoločnej úvahy, že práve kultúra, jej sebadefinovanie a jedinečný vývoj, jej organická diskurzivita, teda spontánna prítomnosť rôznych názorových prúdov a dialogická konfrontácia kultúrnych špecifik, že takto pochopená kultúra následne kreuje prostredie, v ktorom sú a budú formulované politické ciele. A práve analýza týchto kultúrnych špecifik v mnohonárodnostnej monarchii, ako pripomína editor kolektívnej monografie Dr. Martinkovič, v prostredí postupnej liberalizácie politických a ekonomických práv umožňuje vytvoriť vhodný priestor na skúmanie šírenia novodo-

¹ MARTINKOVIČ, Marcel. Úvod. In MARTINKOVIČ, Marcel (ed.). *Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2011, s. 9.

bého kultúrno-politického fenoménu, ktorým nacionalizmus ako štátotvorný politický princíp nesporne je. Následnou ambíciou riešiteľského kolektívu autorov bolo poukázať aj na onen dobový intelektuálny pluralizmus, ktorý poskytoval (z európskej perspektívy) v kultúrno-provinčnom a politicky periférnom prostredí monarchie napriek tomu významné podnety na konštituovanie národotvorných ideí a následne formuloval a priznával legitimitu praktickým zámerom politických elít inštitucionalizovať národnú existenciu v špecifikách domáceho *milieu*. Tento akcent na kultúrny princíp plurality, ak to tak môžeme s Ladislavom Hanusom nazvať, sa v kolektívnej monografii prejavuje jednak v dôraze na potreby dobovej literatúry a tlače reflektovať a interpretovať zásadné diela európskej vzdelanosti klasického antického typu, reformačného humanizmu, klasicizmu, francúzskeho osvietenstva, anglického liberalizmu, kantovskej a heglovskej filozofie a ruského slavianofilstva, čo nesporne významne formovalo vysokú kultúru Slovákov. Zároveň však princíp plurality umožňuje autorom publikácie predstaviť pomocou aktuálnej odbornej terminológie špecifiká vtedajšieho kultúrneho a politického diskurzu, ktorého poznanie otvára možnosti ďalšieho interdisciplinárneho výskumu kultúrnych a politických aspektov moderného nacionalizmu.

Analýzu zrodu modernej slovenskej kultúry a vzdelanosti, ako aj výskum metamorfóz chápania významu humanity a vzdelania s následnými dôsledkami pre kultúru klasickej humanity na území Slovenska v 17. a 18. storočí v prehľadnej a odborne hlboko fundovanej štúdii spracoval v 1. kapitole kolektívnej monografie prof. Milan Hamada.² V dielach autorov kresťanského predreformačného a následne reformačného humanizmu i barokovej a predosvietenskej kultúry na Slovensku zaujíma Hamada predovšetkým antropologický rozmer kultúry, pričom vyvrcholenie vplyvu rozvíjajúcej sa kultúry reformačného humanizmu nachádza v odozve Komenského antropológie vyjadrenej v pojme *humanitas*. Na dlhej ceste až k ideí osvietenskej výchovy k ľudskosti, či lepšie až k jedinečnosti a dôstojnosti človeka v nastupujúcom romantizme Milan Hamada stretáva umiernených reformačných humanistov L. Stöckela a J. Duchoňa, pietistu M. Bela, janse-nistu a osvietenského humanistu F. A. Kollára, predstaviteľa františkánskej kultúry a neskorobarokového básnika H. Gavloviča. Poukazuje však i na nesporný význam monumentálneho diela barokového a vplyvom už aj osvietenského veľikána J. A. Komenského, a to v reflexii reformných filozofov a pedagógov slávnej mestskej latinskej školy v Prešove – v diele J. Bayera a I. Cabana.

Milan Hamada tak vytvára organické premostenie k téme druhej kapitoly knihy, ktorou sa stáva téma binarity romantického/neromantického invariantu nacionalizmu. Pavol Krištof sa zameriava na otázku významu a proces modernizácie vysokej kultúry v kontexte konštituujúceho sa logo-/lingvocentrizmu v multietnickom Uhorsku, ktorý

² V tejto súvislosti mi nedá nespomenúť odkaz na Hamadovo *magnum opus* v predmetnej oblasti bádania in HAMADA, Milan. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 1995.

(ako každý logocentrizmus) podriaďuje kultúru jazykovede, čím dochádza k stretom nielen medzi alternatívnymi filozoficko-politickými víziami, ale aj medzi konkurenčnými národovými stratégiami. Prostredie polemík a kultúrnych stretov poukazuje podľa Dr. Krištofa jednak na potrebu stabilnej (ontotvornej) vysokej kultúry (J. Záborský), ale aj na význam vymedzovania kolektívnej identity. Celým textom tu presvitá Krištofova jednoznačná erudícia pri analýze významu miesta politickej aktivity v emancipačnom úsilí a originality myslenia Jonáša Záborského, tohto celoživotného Štúrovho oponenta a, ako upozorňuje Milan Hamada, deklarovaneho „národného hriešnika“. Binarita vysokej/ludovej kultúry a ich národovného významu, polemiky medzi štúrovsko-hurbanovským krídlom a realistickými predstaviteľmi národného hnutia, teda spor kultúrneho nacionalizmu (J. Kollár) a jeho modifikovanej, hoci práve významne národovtornej a lingvocentrickej verzie (L. Štúr) s neromantickým a entuziastickým nacionalizmom (J. Záborský) a jeho európskou³ liberalizovanou verziou konštitucionalizmu (Š. Launer) hovoria o tom, že obraz národnej ideológie a proces formovania modernej slovenskej identity nemožno považovať za monolitný. Podľa Krištofa je významné, že tieto vzájomne si konkurujúce koncepcie nacionalizmu zdôrazňujú význam formovania spoločnosti zdola, pričom „*neformulujú len otázku demokratizácie spoločnosti a rozširovania občianskych práv, ale aj ich uplatnenia.*“⁴

Akým spôsobom uplatňovala svoju legitimitu v slovenskom kultúrno-politickom diskurze idea všeslovenskej literárnej vzájomnosti (J. Kollár), z akých zdrojov bola napájaná (G. W. F. Hegel, J. G. Herder), aký význam pri jej formulovaní zohrali ruskí slaviofilci (A. Chomjakov, K. Aksakov, P. Kirejevskij, J. Samarin) a ako korešpondovala s rozvíjajúcim sa nacionalistickým hnutím emancipačných úsilí kultúrnych a politických elít 19. storočia na Slovensku je jednou z tém rozsiahlej 3. kapitoly Marcela Martinkoviča. Hlbokým prienikom do procesu tvorby národnej identity v cárskom Rusku (J. Čaadajev, N. Danilevskij, M. Pogodin) autor kapitoly a editor monografie realizuje naplnenie cieľa, ktorým je poukázať na propagáciu a legitimizáciu idey slovanstva a slovanskej vzájomnosti v okruhu slovenských vzdelancov (J. Kollár, L. Štúr, J. Palárik, J. Mallý, S. H. Vajanský). Štúrovej romanticko-realistickej koncepcii slovanstva ako pragmatickej jednoty v odlišnosti rozumie skôr ako úsiliu o „*dosiahnutie rovnoprávnosti na základe princípu reciprocity a graduálneho vývoja*“⁵, a to v kontexte politického pragmatizmu s cieľom transformácie spoločenského poriadku, kde zárukou stability zostáva otázka naplnenia rovnoprávnosti vzdelávania v materinskom jazyku. Martinkovič následne analyzuje

³ Porovnaj PICHLER, Tibor. Slovanstvo ako európanstvo: Štěpan Launer a jeho predstava modernizácie. In PICHLER, Tibor. *Etnos a polis*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 15-30.

⁴ KRIŠTOF, Pavol. Romantický a neromantický nacionalizmus L. Štúra, J. Záborského a Š. Launera. In MARTINKOVIČ 2011, *Idey a vývoj*, s. 149.

⁵ MARTINKOVIČ, Marcel. Metamorfózy idey slovanstva a ich reflexia v slovenskom politickom myslení 19. storočia. In MARTINKOVIČ 2011, *Idey a vývoj*, s. 167.

Štúrov koncept panslavizmu a komparuje ho s vtedajším ruským filozofickým a pravoslávnyim myslením v okruhu diferencovaných elít ruského panslavistického slavianofilstva.⁶ Dr. Martinkovič, odborník na filozofické a politické myslenie tzv. Novej školy, predstavuje program národnej emancipácie v liberálnom koncepte slovanskej vzájomnosti autorov združených okolo vydávania *Slovenských novín* v rokoch 1868 – 1874 (K. Banšel, J. N. Bobula, J. Mallý). Martinkovič v predkladanom texte kongeniálne sleduje, ako sa idea slovanskej vzájomnosti ako národne individualizačná koncepcia slovanskej solidarity založená na slobodnej kooperácii a artikulovaná Jánom Palárikom polemicky vyhraňuje jednak voči neskoršej mesianistickej koncepcii Štúrovho politického panslavizmu, tak aj výrazne kriticky voči Kollárovej predstave vzájomnosti, ako aj voči špecifickému chápaniu významu úlohy Ruska v procese slovanskej vzájomnosti v myslení S. H. Vajanského. Vznik liberálneho konceptu vzájomnosti analyzuje Marcel Martinkovič práve na pozadí tejto konfrontácie, čo mu umožňuje následne poukázať na špecifiká politického panslavizmu v myslení Novej školy. V myslení Novej školy nachádza špecifickú nadväznosť na Štúrovu koncepciu tvorby národotvorného programu na pozadí binarity jednota/odlišnosť, no poukazuje predovšetkým na význam i aktuálnosť progresívnej predstavy slobodnej slovanskej spolupráce rozvíjanej na platforme rovnoprávnosti a občianskeho étosu.

Záverečná kapitola kolektívnej monografie prehľadným a konkluzívnym spôsobom vypovedá o nástupe poosvietenskej moderny v Uhorsku na začiatku 19. storočia. Ľuboš Kačírek popisuje aspekty procesu modernizácie Uhorska od metternichovského absolutizmu po vývoj národno-emancipačného hnutia po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a v období dualizmu, a to z hľadiska vývoja ústavno-právneho, ekonomického, politického, etnického a kultúrneho. Dr. Kačírek sa v záverečnej kapitole zameriava na význam obnoveného úsilia riešiť národnostné problémy Uhorska v období po Bachovom absolutizme so zameraním na otázku rozvoja slovenského školstva, na konfesijnú otázku a úlohu cirkvi v emancipačných sporoch slovenskej inteligencie, ako aj na národohospodársku otázku rozvoja krajiny a ekonomickej nezávislosti regiónu i politických elít. Modernistické emancipačné úsilie národov podunajskej monarchie vytváralo meniacu sa štruktúru historicko-kultúrnych vzťahov, ambícií, tráum a očakávaní, na ktoré odpovedal krajinský patriotizmus s ambíciami a resentmentom regionálnej šľachty, vzťahujúci sa meštiansky nacionalizmus, pangermanizmus, panhungarizmus a panslavizmus. O tom, že pri analýze týchto komplikovaných historických zmien a ich zákonitostí už neobstoja kultúrne kliše a pseudohistorické archetypálne mantry, vypovedá aj fakt, že slovenské národné hnutie nezahnal do opozície len agresívny maďarský nacionalizmus

⁶ K téme Štúrovho slavianofilstva pozri aj štúdiu prof. Hamadu: HAMADA, Milan. Slovanstvo a svet budúcnosti v kontexte romantického slavianofilstva a mesianizmu. In HREHOVÁ, Helena – RUSNÁK, Peter (eds.). *Acta Moralia Tyrnaviensia IV. Fenomén krásy v reflexii súčasného slovanského myslenia*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 19-26.

a maďarská aristokracia, ktorá mala úžerníckym kapitálom spravovať Uhorsko od vyrovnania, pričom zadupávala zárodoky slovenskej vedy (Matica slovenská) a slovenského školstva do zeme, ale aj súhlas a aktívna pomoc domácich maďarónov a odpadlíkov. To znamená vrstva kolaborantov, ktorá je deštruktívnejšou silou národnej spoločnosti a kultúry než akákoľvek cudzia moc. Avšak svoje miesto si tu vymedzuje, ako zdôrazňuje Hamada, i nesúhlas maďarskej opozície (sic!).⁷ Aj v tomto prípade však platí, ako na inom mieste uvádza Milan Hamada, že nakoniec „všetky politické delenia ustupujú pred antropickým delením sveta na sily humanizujúce a dehumanizujúce.“⁸ Preto sa nesmieme čudovať, ako upozorňuje Kačírek, že v tejto atmosfére polemicky reaktívnej plurality, mnohokrát sprevádzanej násilnou či prirodzenou asimiláciou, bolo len ťažko možné naplňať európske ideály bratstva a rovnosti.

Kolektívna monografia *Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia* erudovaným a čitateľsky prítazlivým spôsobom podáva príbeh krehkosti budovania národnej identity, živý príbeh konštituovania národnej pamäti. Autori v nej spolu navzájom komunikujú, rozvíjajú, dopĺňajú a cizelujú svoje názory a postoje. Kniha spracúva významný historický pramenný materiál, pričom vysiela impulzy k ďalšiemu bádaniu v interdisciplinárnych diskurzoch. Aj preto ju vnímam nielen ako vzácny moment spolupráce mladých vedcov s klasikom slovenskej kulturológie, ale aj ako významný počin pri zaplňaní bielych miest v mentálnych mapách našej kultúry.

⁷ „Ide o popredného predstaviteľa maďarskej demokratickej ľavice Lajosa Mocsáryho, ktorý vystúpil v uhorskom parlamente proti maďarskému nacionálnemu šovinizmu a nedodržiavaniu národnostného zákona z r. 1868.“ In HAMADA, Milan. *Kritické komentáre I*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala, 2011, s. 18.

⁸ HAMADA 2011, s. 37.